

Лекція 7.

Тема: Культура та її вплив на соціальне життя.

Мета: ознайомитися з культурою як соціальним явищем; сутністю її основних компонентів, форм та функцій та впливом культури на формування сучасної людини.

План

1. Культура як соціальне явище.
2. Компоненти культури.
3. Форми та функції культури.
4. Культурні процеси сучасності.

1. Культура як соціальне явище.

Сучасний термін "культура" походить від латинської, що спершу означало "обробляти землю". Давньоримський мислитель Марк Туллій Ціцерон (106—43 рр. до н. е.) в праці "Тускуланські бесіди" поширив значення цього слова на інтелектуальні явища, називаючи філософію, за аналогією з обробітком землі — "обробітком духу". У XVII ст. це призабуте поняття відродив німецький філософ Готфрід Лейбніц (1646—1716), а від 60-х рр. XVIII ст. цим терміном став широко послуговуватися у своїх працях ще один німецький мислитель Йоганн Тердер (1744—1803). Він трактував культуру як знаряддя, яке служить людині для того, щоб вона могла вижити у жорсткому природному середовищі, як своєрідний спосіб підпорядкування людиною сил природи. Адже людина, як біологічний вид, позбавлена потужних зубів, кігтів, великої фізичної сили, має тривалий період дитинства тощо — все це робить її дуже вразливою. Однак людина компенсує ці природні недоліки своїм розумом, високою здатністю пристосування до природного середовища і найголовніше — можливістю передання нагромадженого життєвого досвіду завдяки розвитку мови. Тобто, культура — це те, що створене людиною над власне природою як в матеріальному, так і в духовному плані. У широкому розумінні таке визначення культури побутує і сьогодні.

Культуру вивчають багато наук — філософія, історія, культурологія тощо. Але соціологія має свій ракурс дослідження цього суспільного феномена. Вона вивчає роль культури у формуванні та розвитку соціальних систем — соціальних інститутів, груп, суспільства в цілому. Соціологи цікавляться яким чином культура впливає на розвиток соціальних спільнот. Фактично, усі соціологічні школи і напрямки визнають особливе ключове значення культури у розвитку суспільства.

Культура — це система цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, що є спільними для людей, які пов'язані певним способом життя.

Усі ці цінності, уявлення і коди поведінки є для людей "залізними", тобто непорушними, правилами, що диктують як вони мають діяти в тій чи іншій

ситуації, як спілкуватися з іншими людьми, вступати з ними у різноманітні стосунки і будувати суспільні структури. Люди, позбавлені культури, тобто усіх цих цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, були б безпорадними, нездатними до об'єднання для вирішення різних проблем, наш суспільний світ розпався, а всі — загинули б.

Культура є складним динамічним утворенням, яке має винятково соціальну природу.

Більшість соціологів сходяться на тому, що люди не мають інстинктів. Інстинкт — складна модель поведінки, детермінована генетично. Наприклад, відліт птахів у вирій, або будівництво бджолами складних сот, птахами гнізд чи мурахами мурашників на перший погляд можуть здатися плодом складної соціальної діяльності. Але так зване соціальне життя деяких видів тварин і комах ґрунтується не на суспільному навчанні, а на інстинкті. Так, усі мурашники, збудовані одним видом мурах, однакові, в той час як людські будівлі різноманітні.

Люди мають багато біологічних потреб: в харчуванні, продовженні роду тощо. Ці потреби змушують шукати найкращі способи їх задоволення. У процесі задоволення потреб люди творять культуру, яка сприяє виконанню своїх бажань і здійсненню спільної діяльності. Людина творить культуру, тому що вона (людина), на відміну від тварин, здатна навчати і навчатися шляхом взаємодії з іншими людьми. Шимпанзе можна навчити досягати банан, за допомогою доволі складних дій, але не передавати цю думку іншим. Тварина живе лише інстинктами і власним досвідом, а людина "стоїть на плечах своїх предків" і вирішує свої проблеми, застосовуючи мудрість багатьох поколінь.

Способи, якими люди задовольняють свої потреби, є дуже відмінними у різних суспільствах або навіть в межах одного з них і визначаються культурою цього соціуму чи певної соціальної групи. Культурні цінності формуються на підставі відбору певних типів поведінки і досвіду людей. Кожне суспільство зробило власний їх відбір (мова, продукти харчування, світоглядні норми, правила дорожнього руху, сексуальні стосунки тощо).

Наприклад, кожна культура легалізувала свій традиційний наркотик. У європейців виростав виноград, із якого добували алкалоїди. Індіанці Центральної та Південної Америки жували листя коки і кактуси пейот. Народи Півночі вживали мухомори. Азіати курили опій і гашиш. До речі, коли європейці колонізували Північ і заборонили ескімосам, чукчам та іншим місцевим народам вживати їхні власні, звичні наркотики, привчивши їх натомість до алкоголю, вони їх практично винищили. Адже до традиційних наркотиків організми людей покоління за поколінням пристосовувались, тому європейцям алкоголь шкодить набагато менше, ніж тим народам, які раніше алкоголю не вживали й у яких відсутній необхідний фермент, що розчиняє алкоголь, внаслідок чого вони швидко спиваються і вмирають від "вогняної води".

Зв'язок між культурою і людьми має взаємний характер. Хоча люди вигадують культуру, проте саме культура творить людей.

Зрідка трапляється, що люди виростають за межами суспільства, наприклад, широко відомі випадки, коли людських дітей виховували звірі (таких людей називають "феральними людьми"). Всього зареєстровано понад тридцять випадків вигодовування дітей тваринами. Відомо шістнадцять випадків вигодовування дітей вовками, п'ять — ведмедями, вигодовували людських дітей також павіани, леопарди, лами, вівці, собаки.

Коли ж цих "мауглі" знаходили, виявлялося, що вони не вміли ні мислити, ні говорити, і не могли засвоїти найелементарніші навички людської поведінки.

Культура формує особистість людини. Вона одночасно обмежує людську свободу і сприяє людській свободі.

На репресивності культури (обмеженні людської свободи) наголошував, австрійський психоаналітик Зигмунд Фрейд (1866—1939). Право — винахід культури — забороняє людям певні способи поведінки (скажімо, ходити голим по вулиці), а інших способів поведінки від них вимагає (наприклад, платити за проїзд у громадському транспорті).

Разом з тим культура визволяє людину від:

запрограмованого заздалегідь, інстинктивного стилю поведінки. Людина може вибирати який будинок їй будувати і чи будувати його взагалі, на відміну від синиці чи бджоли;

необхідності кожного разу робити відкриття як жити у цьому світі, наприклад, завдяки культурі людина не має вигадувати знову мову, винаходити як потрібно здобувати вогонь, їжу та ін.

Функції культури.

Культура у суспільстві відіграє багато функцій, найголовнішими з яких є такі:

По-перше, функція соціальної пам'яті. Культура зберігає, передає і вдосконалює людський досвід.

По-друге, освітньовиховна функція. Індивід стає особистістю, членом суспільства в процесі соціалізації, тобто засвоєння знань, мови, символів, цінностей, звичаїв, традицій свого народу, своєї соціальної групи і всього людства.

По-третє, комунікативна функція. Культура — засіб спілкування людей, дозволяє їм пізнати і зрозуміти одне одного.

По-четверте, інтегративна і дезінтегративна функція. Засвоєння культури створює у людей — членів певної соціальної групи — відчуття спільноти. Таким чином, культура згуртовує людей, інтегрує їх, забезпечує цілісність спільноти. Але, згуртовуючи людей на базі якої-небудь однієї субкультури, вона тим самим протиставляє їх іншим, роз'єднуючи ширші спільноти. Всередині цих ширших культурних спільнот можуть виникати конфлікти на культурному ґрунті.

По-п'яте, регулятивна функція. Під час процесу соціалізації — цінності, ідеали, норми, зразки поведінки стають частиною самосвідомості особистості. Вони формують і регулюють її поведінку. Культура визначає певні рамки в яких може і повинна діяти людина.

Функції культури - сукупність ролей, які виконує культура стосовно спільноті людей, що породжують і використовують (практикуючих) її в своїх інтересах; сукупність селектованих історичним досвідом найбільш прийнятних за своєю соціальною значимістю та наслідків способів (технологій) здійснення колективної життєдіяльності людей. При цьому всі функції культури соціальні, тобто забезпечують саме колективний характер життєдіяльності людей, а також визначають або коректують майже всі форми індивіда, активності людини в силу його пов'язаності з соціальним оточенням. Число такого роду функцій дуже велике. Вони можуть бути збудовані в ієрархічну структуру від найбільш загальних до порівняно приватних, забезпечують функції вищого рівня.

Найбільш загальною і універсальною функцією культури слід визнати забезпечення соціальної інтеграції людей: формування підстав їх сталого колективного існування і діяльності зі спільного задоволення інтересів і потреб, стимулювання підвищення рівня їх групової консолідованості та ефективності взаємодії, накопичення соціального досвіду з гарантованого соціального відтворення їх колективів як сталих спільнот .

До другого рівня аналізованої ієрархії можна віднести функції, що забезпечують основні форми інтегрованого існування спільнот людей:

організація людей в їх спільної життєдіяльності за допомогою їх структурної диференціації на різного роду відносно самодостатні групи: соціально-територіальні сусідські громади (племена, етноси, нації), соціально-функціональні (виробництв, військові, навчальні та інші колективи, спеціальності, професії, проф. констеляції , класи), соціально-побутові (сім'ї, клани, соціальні страти, стани), комунікативні (по діалектам, мов, мовних сімей), релігійно-конфесійні (релігійні громади, секти, деномінації, конфесії) тощо;

регуляція процесів взаємодії між людьми за допомогою історичної селекції, нормування та стандартизації найбільш вдалих елементів соціального досвіду в цій галузі і реалізації їх у роботі регулятивних механізмів конвенційного (ціннісні орієнтації, мораль, моральність, звичаї, етикет і пр.) або інституційного (право, політика, ідеологія, церемоніал і т.п.) властивості;

консолідація і самоідентифікація людей в колективі за допомогою вироблення спільних цілей та ідеалів їх спільного існування, групових інтересів і потреб, почуття солідарності особистості з колективом і захищеності їм, задоволеності діючими нормами і правилами спільного гуртожитку і взаємодії, формування системи образів групової ідентичності (етнічних, соціальних, конфесійних, державних та інших маркерів) і підстав особистої самоідентифікації людини в колективі і самоототожнення з ним, зацікавленості членів колективу в його соціальному відтворенні як процесі, що відповідає їх індивід, і груповим інтересам.

Третій рівень - функції культури, що забезпечують основні засоби спільної життєдіяльності людей. До них можна віднести:

культуру демографічного і соціального відтворення членів спільноти, що функціонує за допомогою вироблення норм сексуальних відносин, шлюбно-сімейних і родинних зобов'язань, норм сусідського гуртожитку, стандартів фізичного розвитку індивіда та охорони його репродуктивних можливостей, а також системи форм і засобів цілеспрямованої міжпоколенної трансляції соціального досвіду (виховання, просвітництво, освіта, традиції, обряди і ритуали і пр.), вироблення норм і стандартів соціалізації та інкультурації особистості, її соціальної і культурної адекватності суспільству проживання, стимулювання її зацікавленості в прийнятних для суспільства формах соціальної самореалізації, в т.ч. у творчій і інновативній діяльності, у перетворенні індивіда з "продукту і споживача" культури в її "виробника";

культуру адаптації спільноти до природних та історичних умов його проживання, реалізовану за допомогою накопичення досвіду і втілення його в нормах, правилах і формах безпосереднього життєзабезпечення (насамперед у забезпеченні продовольством, теплом, житлом, в методах і традиціях охорони здоров'я та міжособистісної взаємодопомоги людей), забезпеченні колективної безпеки спільноти (оборона) і індивід, безпеки членів спільноти, їх майна та легітимних прав, інтересів (правоохоронна система);

культуру розвитку штучної матеріально-просторового середовища проживання спільноти та забезпечення його членів соціальними благами, виражену у формуванні принципів, норм, правил і стандартів побудови територіальної інфраструктури зони проживання (населених пунктів та їх внутрішню структуру, транспортних комунікацій, розміщення найбільш важливих виробництв та інших функціональних зон тощо), розвитку системи енергозабезпечення та виробництва засобів виробництва (інструментарію), забезпечення виробництва і розподілу товарів споживання і послуг тощо;

культуру власності, влади і соціальної престижності, пов'язану з розвитком прийнятних для спільноти технологій і форм владно-власницьких претензій і відносин, способах набуття багатства, формуванням ієрархії соціальних статусів, порядку статусного зростання і його символічної маркування (титулатура,

регалії, престижні зразки одягу, прикрас, обстановки побуту, стилістики поведінки, етикету і пр.);

культуру соціального патронажу, яка виявляється в традиціях надання матеріальної та іншої підтримки людям, які опинилися в ситуації неконкурентоспроможності (за віком, каліцтва, вродженим фізичним недоліків, постраждалим від війни або стихійного лиха тощо), благодійності, милосердя, допомоги потерпілим, ідеології гуманізму і абсолютизації цінності людського життя, міфології соціальної справедливості, "зрівнялівки", патронажу колективу над особистістю тощо;

культуру пізнання і світогляду, накопичення та кумуляції соціально значущих знань, уявлень і досвіду: раціональних (наука і повсякденні спостереження), ірраціональних (релігія, містика, езотерика, забобони), логіко-метафізичних (філософія, здоровий глузд, народна мудрість), образних (мистецтво, метафоричність мислення і суджень, ігрові форми поведінки і пр.);

культуру комуніцірованія та обміну інформацією і соціальним досвідом між людьми, реалізовану у вигляді процесів: символізації об'єктів і явищ (формування позначають понять, слів, знаків, символів та ін), додавання мов обміну інформацією ("природних" усних та письмових вербальних, невербальних мов жестів і тілесної пластики, символічних і церемоніальних дій, мистецтв, спеціалізованих мов службових та технічних символів - математичних, комп'ютерних, топографічних, креслярських, нотних і пр., різноманітних систем знаків, звукових сигналів, знаків розрізнення, функціональної атрибутики, мов цифрового, графічного і звукового кодування об'єктів і продуктів тощо), додавання систем фіксації інформації (в графічній, звуковий, видовий і іншій формі), її тиражування і трансляції, а також інститутів, що займаються накопиченням, збереженням і забезпеченням доступу до соціально значущої інформації (архіви, бібліотеки, музеї, сховища, банки даних, картотеки і пр.);

культуру фізичної та психічної реабілітації та релаксації людини, що включає прийняті в співтоваристві норми і форми охорони здоров'я та особистої гігієни, традиції кулінарії, соціальні норми відпочинку (системи вихідних, відпусток, звільнення від активної діяльності за віком і станом здоров'я), традиції фізичної культури та спорту, оздоровчого туризму та інших форм активного відпочинку, традиції загальнонаціональних і народних свят, карнавалів, масових гулянь, різноманітні форми розважального, ігрового та інтелектуального, дозволяючи, систему інститутів організованого дозвілля тощо

Слід підкреслити, що у всіх розглянутих випадках мова йде не про практичні технології по досягненню утилітарного результату (створення продукту споживання), а про соціальні норми, що регулюють допустимість і перевагу тих чи інших способів здійснення цієї діяльності.

2. Компоненти культури.

Культура є складним феноменом, у якому можна виділити ряд елементів. Насамперед, культуру поділяють на: "духовну", або, як її ще називають "нематеріальну" (норми, цінності, зразки поведінки, вірування, мова та ін.) та "матеріальну" (знаряддя праці, архітектура, одяг, зброя тощо).

Соціологія зосереджує свою увагу головним чином на вивченні нематеріальної культури — духовних цінностей суспільства, створених працею багатьох поколінь людей.

Першим і найважливішим елементом нематеріальної культури є понятійно-логічний апарат, тобто знання, сформульовані у вигляді певних понять і уявлень, що зафіксовані в мові.

Мова — головний засіб людського спілкування. Саме завдяки їй спільнота згуртовується, нагромаджує і передає культурні надбання, соціалізує своїх членів. Мова — фундамент культури. Адже тільки за її допомогою ми фіксуємо і передаємо знання, норми, моделі поведінки.

Вчені припускають, що б тис. років тому існувало близько 10—15 тис. мов; сьогодні ж, за даними американської неурядової організації World Watch Institute, їх відомо близько 6800, причому понад половину — мертві мови, або приречені на загибель і до 2100р., за прогнозами цієї ж організації, їх залишиться не більше 3 тис. Більше половини сучасних мов використовують лише у восьми країнах: Папуа Новій Гвінеї, Індії, Індонезії, Нігерії, Камеруні, Австралії, Бразилії та Мексиці. Цікавим є й той факт, що 22 мовами сьогодні користується 75 % людства, а 7 мовами — 50 %.

Характерно, що незважаючи на "вимирання" певних мов, паралельно існує й зворотній процес. Так, наприклад, свого часу було відроджено іврит, яким сьогодні користуються близько 5 млн. ізраїльтян. Мексиканці намагаються повернути в широкий ужиток мову майя, а в Новій Зеландії корінні мешканці відроджують мову маорі.

Мова є настільки важливим елементом культури, що існує навіть гіпотеза мовного релятивізму (від лат. — відносний). На думку прихильників цієї гіпотези, мова кожного суспільства скеровує увагу його членів на певні аспекти світу, оминаючи інші. Наприклад, у мові ескімосів існує понад 60 слів для позначення різних станів снігу, у мові скотарського народу зулусів, головним багатством і основою господарства яких є худоба, існує близько 100 слів для назв різних порід корів, в арабській мові існує понад 6000 слів для позначення верблюда, частин його тіла, а також спорядження.

Важливим моментом цієї гіпотези є її посиленна увага до граматичної структури мови. Наприклад, у деяких неєвропейських мовах, зокрема, китайській, немає відмінності між підметом і присудком. Той, що діє — дорівнює дії, а дія позначає того, хто діє. Іншими словами, діяч є невіддільний від дії. Можливо, саме в цьому відгадка азіатського колективізму?

Соціологи, які досліджували типи кар'єри в Англії і США (дуже близьких країнах як за мовою, так і за культурою), з'ясували, що в ті самі мовні коди, які описують кар'єру людини в Англії вкладався зміст "викликати довіру, добитися визнання від керівника", а в США — це подається як результат власних зусиль.

Однак більшість вчених вважає, що мовний релятивізм не є жорстко програмуєчим. Він схиляє до сприйняття світу у певний спосіб, але не може перешкодити в спостереженні і сприйнятті інших аспектів реальності, розвитку інших способів мислення.

Знання і переконання — це погляди людей стосовно того, яким є світ. Знання і переконання є важливою частиною нашого культурного спадку. Термін "знання" вживається щодо тих понять, які є результатом висновків, які походять з емпіричного досвіду (наприклад, Земля — кулеподібна; від нагрівання тіла розширюються; молекула води складається з атома кисню і двох атомів водню тощо).

Переконання — це погляди, які не ґрунтуються на наукових фактах і не визнаються усіма як безумовно правдиві (наприклад, існують різні думки стосовно корисності або шкідливості для суспільства смертної кари, щодо того чи можна дозволяти аборти, чи існує життя після смерті тощо).

Цінності — це предмети і явища, важливі для культури, духовного життя певного народу, суспільства, це загально визнані переконання щодо цілей до яких соціальна спільнота (і кожен її член) повинні прагнути, якими вони керуються у своєму щоденному житті. Інакше кажучи, це абстрактні поняття (а не ситуативно-конкретні), які вказують на те, що суспільство вважає добрим, правильним і порядним. Вони не тільки фіксують певні переконання з приводу мети життя, але й визначають шляхи та засоби якими її можна реалізувати.

Усім відомо, що не варто обманювати батьків, друзів, знайомих, керівника чи ще кого-небудь — це ситуативно-конкретні поняття. Узагальнюючи, абстрагуючи їх сформулюємо висновок: "Обманювати не можна!". Така узагальнена норма стає цінністю, яка гарантує, що у випадку її засвоєння, людина буде поводити себе передбачувано не тільки у конкретних, обумовлених випадках, але й у непередбачених ситуаціях. Стає можливим, соціальний ризик входження у нові ситуації, виникає простір для соціальної творчості.

У цінностях різних культур виділяються різні доміанти. Наприклад, десять заповідей Божих — для християнської культури; аскетизм, самозречення, медитація — для буддизму. В рамках європейської культури до основних цінностей належать такі, як: індивідуальна свобода самовираження, демократія, раціоналізм, успіх у роботі, сімейний добробут тощо.

Коли відомого медіа-магната Теда Тернера запитали у чому, на його думку, полягає сенс життя, той відповів одним словом: "Експансія!". Навряд, чи з такою точкою зору міг би погодитися переконаний буддист або конфуціанець.

Цінності не є статичними: вони змінюються з плином часу. Скажімо, дослідження показують, що в останні десятиліття наша студентська молодь розглядає свою освіту переважно не як спосіб самовдосконалення, як колись, а прагматичніше, передусім, як спосіб опанування шляху до здобуття певного життєвого достатку та успіху.

3. Форми та функції культури.

У межах одного суспільства існують різні форми культури. Залежно від того, хто створює культуру, і який її рівень, соціологи розрізняють три форми культури: елітарну, народну і масову.

Елітарна культура — створюється привілейованою частиною суспільства або, на її замовлення, — професійними творцями. До неї можуть належати: серйозна музика (Альфред Шнітке, Софія Губайдуліна); концептуальний живопис (Джеймс Поллок, Пабло Пікассо), скульптура (Олександр Архипенко, Девід Мур) чи театр (Ежен Іонеско), високоінтелектуальна література (Марсель Пруст, Джеймс Джойс) та ін. Як правило, творіння елітарної культури випереджують рівень запитів середньоосвіченої людини. Коло її споживачів — високоінтелектуальна частина суспільства. Коли рівень освіченості суспільства зростає, розширюється коло її споживачів.

Народна культура (фольклор) — створюється анонімними творцями, які не мають фахової підготовки. Вона є аматорською (не за рівнем, а за походженням) і колективною. Вона включає міфи, легенди, пісні, танці, казки тощо. Фольклор чітко локалізований, тобто пов'язаний з традиціями певної місцевості.

Масова культура створюється професійними творцями і поширюється за допомогою електронних пристроїв (радіо, телебачення, магнітофони, комп'ютери тощо); коли велика кількість людей стала отримувати ідентичну інформацію, із порівняно невеликої кількості джерел. Час появи масової культури — приблизно середина ХХ ст. Головною її ознакою є вторинна (на відміну від історично сталої) система культурних цінностей, призначених для масового споживання. Масова культура відрізняється високим рівнем стандартизації музичних, кінематографічних та інших зразків, що культивують типові ціннісні орієнтації.

4. Культурні процеси сучасності.

Процес формування Української держави тривав протягом століть й завершився тільки в 1964 р., коли Крим увійшов до складу Української РСР. Але навіть якщо залишити кримську проблему осторонь, Схід і Захід України жили в різних державах протягом століть, а разом — тільки останні шість десятиліть, а тому регіональні розходження в Україні мають одночасно економічний, культурно-мовний і політичний вимір.

Західна частина України — Галичина (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області), Буковина (Чернівецька область) і Закарпаття, частково Волинь (Волинська й Рівненська області) — є, власне кажучи, периферійною частиною західноєвропейської або західнохристиянської цивілізації. Це європейський якір України, центральною й найсильнішою частиною якого є Галичина. У цій частині Західної України досить відчутні впливи ліберальної Австро-Угорської імперії, яка додала потужного імпульсу українському національному відродженню на цих землях. З Росією ж галичанам довелося відчутно зіштовхнутися тільки в 1939 р., коли вона принесла їм не тільки звільнення від нацизму, але й колгоспи і жорстокі масові репресії, про які Галичина напевно ніколи не забуде. Російська мова, російська культура для старшого покоління галичан — це не тільки мова й культура окупантів, але й радянських "апаратників". У п'ятнадцять післявоєнних років (1945—1960) спостерігалася стійка тенденція до постійного збільшення чисельності росіян у системі партійно-державного управління, де вони займали соціально "просунуті" посади, що гарантували не тільки високу зарплатню, але й значний обсяг владних повноважень, широкі привілеї. Західна Україна — здебільшого аграрний регіон зі слаборозвиненою промисловістю, однак саме Галичина стала претендувати на роль політичного лідера України наприкінці 80-х рр. ХХ ст.; саме галичани сприяли становленню нової державності України у формі найбільш прийнятної для них — якнайдалі від Росії, і якнайближче до Західної Європи.

Центральний регіон — частина країни, до якої належать Правобережний Центр (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Хмельницька й Черкаська області), а також Північний Схід (Полтавська, Сумська й Чернігівська області), — є історичним центром України. Тут розташована її столиця Київ, стародавній Чернігів, етнографічне серце України — Полтава, а також колись славні гетьманські столиці, а нині незначні райцентри — Глухів, Батурин, Чигирин. Крім Києва, у цій частині України немає великих індустріальних центрів. Населення цих земель, в основному, власне українське й здебільшого україномовне.

Південь України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області й Крим) і Схід (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Донецька й Луганська області) — це території, які були приєднані до "серцевинних українських земель" порівняно пізно. За цю частину України — Слобожанщину, Донбас і Новоросію — сперечалися у 1917 р. Центральна Рада й російський Тимчасовий уряд. Територія південних Українських областей колись була "нічиєю землею", "Диким Полем" між Україною й Кримським ханством (з XVI ст. — і Туреччиною). Після російсько-турецьких воєн кінця XVIII ст. цей край було закріплено за Росією. Масове заселення його почалося в останній чверті ХУІІІ ст. Населення тут в основному українське, із сильним домішком російського (в Одеській області росіян — 20 %, у Миколаївській — близько 14 %, у Херсонській — 16 %). У південних областях України проживають також білоруси, євреї, а в Одеській області — багато болгарів (близько 7 %) і молдаван (6 %).

Східний регіон почав активно освоюватися в середині ХІХ ст. Сьогодні на сході України зосереджено близько 80 % усього промислового потенціалу країни, а також третина населення країни (16 із 48 млн.). Тут є багато прихильників Росії, проживає багато росіян, які мігрували сюди в ХІХ ст., під час промислового освоєння краю, а також у 30-х рр. ХХ ст. під час радянської індустріалізації. Найбільше росіян у Луганській і Донецькій областях — близько 38 %; у Харківській і Запорізькій — 26; у Дніпропетровській — 17 %. Більша частина мешканців Південно-Східної України із самого початку заселення цього краю були етнічними українцями, але внаслідок інтенсивної русифікації уже кілька поколінь місцевих жителів говорять в основному по-російськи.

В СРСР, у тому числі і в Україні, політична ідеологія марксизму-ленінізму була перетворена на універсальну інтерпретаційну схему, за допомогою якої пояснювалися і нормативно регулювалися буквально всі прояви людської активності й усі життєві сенси, що надавало цій ідеології характеру культури. Крах радянської ідеології і її інституційної основи став занепадом цієї досить специфічної культури, що призвело до масової дезорієнтації, глибокого культурного розриву між Сходом України, де радянські цінності засвоїлися глибше, і її Заходом, де все це більшою частиною населення сприймалося як щось зовнішнє, нав'язане силоміць.

Американська дослідниця Кейт Ваннер відзначає "розгубленість і апатію громадян пострадянської України щодо національної реідентифікації", говорить про "культурну та історичну амнезію, колективно притаманну українцям". Приклад культурної та історичної амнезії можна проілюструвати реакцією українського суспільства на оприлюднення правди про голодомор 1932—1933 рр. "Враження таке, — пише дослідник цієї проблеми, англійський історик Джеймс Мейс, — що навіть безсумнівні висновки і докази цікавлять лише тих, кому нічого доводити і так не треба, а в загальнонаціональному контексті зацікавленості не спостерігається".

Українське населення, маючи сьогодні діаметрально протилежні уявлення практично про всі напрямки суспільного життя, перебуває фактично у стані "холодної громадянської війни", яка не перетворюється у "гарячу" тільки тому, що населення надто втомлене і відчужене. Життєвість і стійкість в Україні совдепівської культури, яка у своїй основі є російською "советизованою" культурою, суттєво обмежує будь-які зміни в українському суспільстві, гальмуючи реформи майже в усіх напрямках.

Український історик Ярослав Грицак вказує на значні відмінності в розумінні історичних коренів сучасної України

у Львові та Донецьку. Під час досліджень проведених у цих містах у 1194 й 1999 рр., більшість опитаних погодилися з тим, що точкою відліку української історії є Київська Русь. У цьому Донецьк і Львів зійшлися поглядами, але далі — починається різка розбіжність. У Львові послідовність важливих подій української історії виглядала так: Київська Русь — Українське козацтво —

Українська Народна Республіка (1917—1920 рр.) — проголошення української незалежності в 1991 р. У Донецьку ця схема дещо інша: Київська Русь — Переяславська угода між Україною й Росією (1654 р.) — Українська Радянська соціалістична республіка (1917—1991 рр.). Чим ближчими в часі є історичні події, тим сильнішою є розбіжність у їхній оцінці, це особливо помітно стосовно радянського періоду. У Донецьку його оцінюють як "старі добрі часи", а в Львові більшість згадує радянські часи як період національної трагедії. Щодо історичних діячів, які могли би претендувати на звання символу української нації, то у Львові такими вважають тих, хто персоніфікує прагнення України до незалежності, як-от: Івана Мазепу чи Михайла Грушевського. У Донецьку респонденти віддавали перевагу гетьманові Богданові Хмельницькому за те, що він привів Україну до "возз'єднання" з Росією.

Однак, незважаючи на наявність серйозних мовно-культурних відмінностей між громадянами України, які проживають у різних регіонах, українці постійно підтверджували своє бажання жити в одній державі.

Як показують дослідження суспільної думки, які проводяться Київським міжнародним інститутом соціології щорічно, починаючи з 1991 р., коливання в підтримці незалежності України ніколи не знижувалися до критичного рівня — 50 %. Найбільше зниження чисельності прихильників незалежності (до 56 %) спостерігалось в перші два роки після розпаду СРСР, коли лютувала гіперінфляція, а також під час відомої фінансової кризи в 1998 р. (до 60 %). Отже, більшість українців хочуть жити в суверенній державі. Однак якою на їхню думку має бути ця держава? Ким відчувають себе мешканці різних регіонів цієї держави: частиною української етнічної нації, людьми, що проживають на території, яка за примхою долі отримала суверенність, уламком радянського народу, частиною російського народу за кордоном Росії?

У 1994 р., в межах проекту порівняння соціально-політичних орієнтацій у Західній і Східній Україні, було проведене соціологічне опитування, у якому Львів і Донецьк були визначені центрами, показовими для цих двох регіонів. Цей проект, який здійснювався вченими з України і Сполучених Штатів Америки, отримав назву "Ідентичність і соціальна лояльність". Він складався із двох опитувань, які проводилися з перервою в п'ять років. У Львові і Донецьку було проведено 800 інтерв'ю до парламентських виборів 1994 р. й 1600 інтерв'ю в 1999 р. до і після президентських виборів.

Під час дослідження респондентам з обох міст запропонували вибрати свою національну ідентичність із трьох можливих — української, російської й радянської. Результати перевершили всі очікування дослідників. Радянська ідентичність в 1994 р. в Донецьку виявилася популярнішою, ніж російська й українська (відповідно — 46,4 %, 22,9 %, 26,9 %). У Львові, як і очіувалося, найпопулярнішою виявилася українська ідентичність — 78,5 %, далі — російська — 8,3 % і тільки 4,9% респондентів відчували себе "радянськими". Через п'ять років, в 1999 р., дослідники зафіксували, що ієрархія ідентичності у Львові виявилася стабільною. У той же час у Донецьку, як виявилось, ієрархія

ідентичності була досить динамічною, національна ідентичність займала в ній не найвищі місця, значно поступаючись соціальним ідентичностям — "робітник", "пенсіонер" . Однак серед національних ідентичностей найпопулярнішою була вже не "радянська", а "українська" (39,6 %).

Професор Ярослав Грицак, один з учасників проекту "Ідентичність і соціальна лояльність", інтерпретуючи інформацію, отриману в процесі досліджень, дійшов таких висновків:

у регіональному вимірі українська ідентичність поступово втрачає популярність із Заходу на Схід та з Півночі на Південь. Однак навіть на Сході вона залишається найсильнішою в "національній ваговій категорії*", поступаючись тільки соціальним ідентичностям. І тільки на Півдні українська ідентичність поступається декільком, як соціальним, так і національним ідентичностям, зокрема, російській;

в Україні серед усіх соціальних груп тільки україномовні українці с й будуть однорідною соціальною спільнотою. Що ж до російськомовних і росіян, то ці групи є фрагментарнішими і позбавленими єдності, властивої україномовним українцям;

соціологічні дослідження дають підстави стверджувати, що протистояння в Україні відбувається не між українською й російською ідентичностями, а між різними варіантами української ідентичності.

Президентські вибори 2004 р. і зумовлена ними Помаранчева революція показали, що за 13 років існування нашої держави, в Україні посилюються позиції україномовної і проєвропейської орієнтованої частини суспільства. Це дозволило змінити вектор політичного розвитку країни у бік демократизації й побудови відкритого суспільства, тобто зробити "Європейський вибір".

Громадяни України, для яких національна ідентичність була на першому місці, фактично перетворилися у виборчу більшість.

Мешканці Західної й Центральної України виявилися не тільки згуртованими завдяки своїй національній ідентичності, але й мали що запропонувати поколінню, що вступає в життя — сучасну епоху знецінювання матеріальних цінностей. У той же час мешканці Півдня і Сходу залишалися поділеними на безліч соціальних груп, усвідомлювали себе, передусім, представниками певного регіону, робітниками або пенсіонерами (ідентичностями, важливими в індустріальну епоху). Відповідно, вони так і не змогли створити ідеї, що могла б згуртувати й мобілізувати людей в умовах домінування пост матеріальних цінностей.

Однак перемога Помаранчевої революції не тільки ознаменувала домінування однієї частини України над іншою. Мільйони громадян південних і східних областей також відчули й зрозуміли, що їхнє життя і їхнє майбутнє пов'язане не з Росією, а з Україною. Можна припустити, що усвідомлення цього

послужить фактором остаточного усунення на Сході й Півдні України радянської ідентичності, послабить в цих регіонах російську ідентичність і стане каталізатором становлення української ідентичності. Однак цілком ймовірним видається, що українська ідентичність Півдня і Сходу України буде відрізнятися від тієї, яка склалася в Західному регіоні і носії якої, реалізуючи "новий український проект", сьогодні просто не беруть до уваги інтересів мешканців Півдня й Сходу.

Список використаних джерел:

1. Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів: колективна монографія. / За загал. ред. проф. Ю. С. Сабадаш; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. – 308 с.
2. Соціологія : навч. посіб. / Танчин І. З. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2005. – 360 с.